

Ільків А. В.,

Львівський державний університет внутрішніх справ

РОЛЬ ПИСЬМЕННОЦЬКОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ВЗАЄМИНАХ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ: НА МАТЕРІАЛАХ ЛИСТУВАННЯ І. ФРАНКА ІЗ Е. ОЖЕШКО

У статті розглянуто роль письменницького листа як одного зі способів міжкультурної комунікації в контексті українсько-польських літературних взаємин кінця ХІХ століття. Дослідження здійснено на матеріалі листування Івана Франка із польською письменницею Елізою Ожешко.

Ключові слова: епістолярний жанр, міжкультурна комунікація, код міжкультурної комунікації, лист.

В статье рассматривается роль писательского письма как одного из способов межкультурной коммуникации в контексте украинско-польских литературных взаимодействий конца ХІХ века. Исследование проведено на материале писем Ивана Франка с польской писательницей Элизой Ожешко.

Ключевые слова: эпистолярный жанр, межкультурная коммуникация, код межкультурной коммуникации, письмо.

The role of a writer's letter as one of the methods of intercultural communication in the context of Ukrainian and Polish literary relations of the end of the 19th century is considered in the article. The research is carried out on the material of the correspondence of Ivan Franko to a Polish writer Eliza Ozheshko.

Key words: epistolary genre, a letter, intercultural communication, a code of intercultural communication.

Актуалізація жанрів документалістики завжди відчутна в кризові для суспільства, нації моменти історії. Вся суперечливість ХІХ-ХХ століть задокументована в численних листах, спогадах, автобіографіях, щоденниках, літературних портретах. За традицією письменницький епістолярій досліджувався як біографічний документ, що здатен деталізувати, прояснити окремі сторінки біографії митців, руйнувати стереотипи, подавати об'єктивну інформацію про епістолярних комунікантів, оточення й добу. Як зазначає Г. С. Мазоха, “важливою складовою частиною всієї літературної спадщини є його епістолярій, найвагоміше першоджерело для рецепції художнього світу митця. Він представляє науковий інтерес не тільки як матеріал для вивчення біографії, але і як оригінальний чинник, у якому відображена вся багатогранність духовного життя письменника, індивідуальні особливості його мислення” [6]. Ю. Шерех називає епістолярій “замаскованим внутрішнім діалогом автора із власною совістю” [10].

Питанням поезики, рецепції епістолярного жанру й стилю присвячено праці М. Бахтіна, М. Бубера, Л. Гінзбург, Х. Ортеги-і-Гассета, І. Сікутріса, С. Скварчинської та вітчизняних учених-літературознавців: В. Агеєвої, О. Астаф'єва, Л. Вашків, В. Галич, О. Галича, В. Гладкого, Л. Грицик, Р. Гром'яка, А. Гуляка, Т. Гундорової, В. Дончика, В. Дудка, М. Жулинського, Л. Задорожної, В. Качкана, Ф. Кейди, Ю. Коваліва, М. Коцюбинської, В. Кузьменка, Г. Мазохи, М. Назарука, А. Погрібного, В. Святковця, М. Сулими, Л. Шевченко та студії інших науковців. Однак питання ролі письменницького листування у вивченні літературних взаємин з іншими національними літературами ґрунтовно не досліджувалось, що й визначає актуальність обраної теми.

Мета нашої статті – на матеріалі листування І. Франка до польської письменниці Е. Ожешко дослідити семантичні коди міжкультурної комунікації, які відображають основні семантичні кола українсько-польських літературних взаємин кінця ХІХ століття.

На початку нашого дослідження з'ясуємо деякі теоретичні аспекти епістолярного жанру. Так, лист відрізняється від інших жанрів мемуаристики постійною орієнтацією на співрозмовника. На думку Г. С. Мазохи, в епістолярній літературі завжди присутня подвійна перспектива і подвійна спрямованість розповіді й сприйняття. Але якщо щоденники та записні книжки можуть спочатку і не призначатися для широкого читання, хоч і в цьому випадку обов'язково є внутрішнє роздвоєння особистості митця та того, хто творить, і того, хто сприймає, діалог із самим собою, у листах орієнтація на адресата постійна. При цьому об'єктивна основа листа найтісніше пов'язується з його суб'єктами – автором і адресатом [див. 6]. Унікальною є і розмовна інтонація письменницького листа, адже вона коливається від розмовної до літературно-патетичної мови. Від розмовної мови епістола запозичує такі ознаки, як невимушеність, ситуативність, безпосередність у спілкуванні. Однак, якщо йдеться про листування письменницьке, то автори часто ламають всі кліше і стереотипи цього жанру, перетворюючи лист у повноцінний художній твір. Крім того, інтимно-дружній лист виступає семіотичною системою, яка відображає культурні процеси суспільства, характерні для певного історичного періоду. Такі критерії приватного листування, як довільна композиція, множина тем, мозаїчність, роблять епістолярний текст важливим джерелом інформації про традиції спілкування і мовні особливості комунікації творчих особистостей – митців слова.

Відображення вертикального контексту у листах І. Франка до польської прогресивної письменниці Елізи Ожешко, датованих 1886 роком, є важливим культурологічним маркером, який розкриває широке коло інтересів галицької і польської інтелігенції кінця ХІХ століття. Однією із головних констант цих листів є оцінка / переоцінка тогочасного літературного процесу в Україні, зокрема Галичині. Еліза Ожешко підтримувала дружні стосунки із багатьма українськими письменниками, зокрема з О. Кониським, Ф. Равітою-Гавронським, В. Висоцьким, великий інтерес до її творчості проявляли Олена Пчілка та Леся Українка. Причому розвідка Олени Пчілки “Слово про Елізу Ожешко” стало першою в українському літературознавстві науково-критичною публікацією про життя і творчість польської письменниці [8, с. 183].

До Івана Франка польська письменниця у листуванні звернулася першою. Для Франка це було великим визнанням його значущості в тогочасному українському літпроцесі, адже Е. Ожешко вже тоді була письменницею світового рівня, її кандидатура двічі висувалась на здобуття Нобелівської премії. Е. Ожешко у польській літера-

турі зайняла впевнену позицію популяризаторки здобутків української літератури, бо мала досить високу думку про її рівень. Про це маємо свідчення в одному із листів до І. Франка: “Чим більше читаю, тим сильніше відчуваю дивну насолоду й поезію цієї літератури. Чиста вона мов кристал, тепла, мов літній вечір, несподівано оригінальна, до жодної іншої відомої мені не подібна” [2, с. 120]. Після перекладу двох українських оповідань Марка Вовчка та одного оповідання М. Старицького, Е. Ожешко виношувала думку про укладання антології творів українських письменників у її перекладі на польську мову. У листі до Франка вона пише: “Я задумала утворити рід української антології, складеної з повістей і новел у моєму перекладі, серед яких подам вашого “Беркута”. А цей збірник попереджу широкою картиною вашої белетристики з останніх тридцяти років” [2, с. 122]. І якщо у її перекладах головним консультантом з української мови був О. Кониський (“Кониський згодився стати моїм словником” [2, с. 128]), то І. Франко мав стати для неї своєрідним дороговказом у відборі творів українського письменства для антології. Однак її мрія щодо антології так і не здійснилась, по-перше, через жорстку тогочасну цензуру, по-друге, через різку критику одного із польських часописів у незнанні письменницею української мови, зокрема у її трьох вищезгаданих перекладах.

Таким чином, можна виокремити перший й, очевидно, головний семантичний код міжкультурної комунікації Е. Ожешко та І. Франка, який називаємо “взаємопопуляризація національних літератур”. Франко вмilo розставляє акценти не лише у царині українського письменства, але й історії, географії, мовознавства. Так, він радить Ожешко ознайомитись із працями Драгоманова, Огоновського, Барвінського, Костомарова як провідних вчених-мислителів тогочасної доби. При цьому свої писання наш Каменяр дещо применшує, ставлячи творчість польської письменниці значно вище власної, називаючи її “звіздою першої величини”. Красномовною тут буде цитата із його листа, датованого 31 березнем 1886 р.: “Що Ви, ласкава Пані, хочете взяти на себе труд перекладу “Беркута”, се мене потрохи здивувало. Чи варт же моя мізерна проба того, щоб над нею мучилася така письменниця, котрої оригінальні твори так безмірно вище стоять від моїх?” [9, с. 316]. Разом з тим, І. Франко опозиціонує себе як письменника із “дна”, якому далеко до “делікатного отінювання чуття і характерів, можливого для жіночої руки, тої всеобіймаючої любові”, які він відчитав у творах Ожешко. Нині важко говорити про міру щирості Франка у такому зізнанні, бо можна розцінювати його як один із “мостів” на зближення літератур, адже “гратуляція” з боку українців завжди підігрівала самолюбство поляків.

Разом із популяризацією української літератури І. Франко робить спробу витворення певного літературного канону, ієрархії. Так, в одному із листів він звертає увагу письменниці на творчість Панаса Мирного (зокрема, високо оцінюючи роман “Повія”), а серед галицьких письменників виокремлює тільки творчість Ю. Федьковича та Н. Кобринської. Талант Н. Кобринської він розгледів вже після першої її новели “Задля кусника хліба”. Франко повідомляє Ожешко і про намір Н. Кобринської видавати “Жіночий альманах”, виявляючи свою прихильність до активізації в Галичині т. зв. “жіночої свідомості”. Через три роки після написання цього листа Е. Ожешко також гостро поставить “жіноче питання” у автобіографічній повісті “Пан Граба” (1869), яке згодом піддасть глибокому осмисленню у публіцистичній праці “Кілька слів про жінок” (1870) і художніх творах “Пізнє кохання”, “Сильфіди”, “Щоденник Вацлави”, “Марта”, “Перервана ідилія”.

Другим важливим кодом міжкультурної епістолярної комунікації І. Франка з Е. Ожешко можемо назвати взаєморецепцію творчості, причому сприйняттям своєї постаті польським народом І. Франко переймається значно більше, ніж Е. Ожешко, бо має чіткий намір прорватися через польську літературу у західноєвропейський простір. Також він добре розуміє, що створює польським белетристам велику конкуренцію. В одному з листів до Е. Ожешко український письменник пише про труднощі видання своїх творів у польських видавництвах: “Я не маю претензії робити конкуренцію польським белетристам” [9, с. 314]. При цьому український письменник у листах диференціює читача-поляка і читача “польського галичанина”, хоча їх сприйняття творчості Франка мало чим відрізнялося. В епістолярії маємо свідчення про критичні очікування Каменяра на його оповідання “Довбанюк”: “В найновішій номері “Зорі” помістив я своє малесеньке оповіданнячко “Довбанюк”, за котре, боюсь, наші польські галичани дуже крикнуть на мене, а котре мимо того основане зовсім на живій дійсності, не на фантазії” [9, с. 319]. Також письменник скаржиться на затягування із друком його творів у місячнику “Суспільний огляд”, який видавала у Галичині “купка поступових поляків”.

Разом з тим І. Франко повідомляє польській письменниці про велику популярність її творчості серед галичан, які можуть читати її твори в оригіналі, тоді як свої оповідання український митець перекладав на польську мову. Так, у листах він згадує про польську версію оповідання “На дні”, казку “Рубач”. Звісно, такому зближенню творчості Е. Ожешко із галицьким читачем сприяла подібна соціальна тематика, подібність світосприйняття і світовідчуття. Однак І. Франко щиро жалкує, що українське перекладознавство досі не спромоглося на жоден переклад із її творів: “На сором теж нашій, хоч і убогій літературі, жоден з Ваших творів досі не перекладений на нашу мову. Щиро бажаю, щоб “Поступ” зробив щодо цього початок і міг ближче познайомити українську суспільність із талантом і способом думання однієї з найсимпатичніших авторок Слов’янщини” [9, с. 334].

Обидва митці добре розуміли, що поступальний розвиток суспільства багато в чому залежить від спільного поступу інтелігенції. У листах І. Франка до Е. Ожешко легко відчитати деякі аспекти конфлікту нашого Каменяра із галицькою інтелігенцією. У листі від 13 квітня 1886 року І. Франко пише: “Хоч мало у нас інтелігенції, та й тотя розбита на атоми, ворогує між собою за букви, за правопись, за язик, за фантастичні мрії о будучині, а за той час не дивиться на те, що її окружає, не робить того, що найближче рук. Невчена і неосвічена не то науково, а навіть товариськи, не знає, чого держатись і куди йти слідом за людьми” [9, с. 318]. Сам Франко відносить себе до того покоління народолюбів, яке, крім теоретичної оборони української самостійності домагалось самостійності практичної у всіх її проявах. Але і їх сили на час написання листа вже були розбиті переслідуванням влади. Крім того, Каменяр всіляко засуджує вплив німецької літературної і філософської шкіл на розвиток літератури в Галичині (“Вбиває нас вплив німецької школи і та тіснота світогляду, яка конечно мусила виродитися з тісноти

наших границь і стосунків" [9, с. 317]), хоч і утримується від конкретних прізвищ, наприклад, О. Кобилянської.

Отже, дослідження листування І. Франка із Е. Ожешко дозволило виділити основні семантичні коди міжкультурної комунікації, які відображають основні семантичні кола українсько-польських літературних взаємин кінця ХІХ століття. Так, основними семантичним кодом цієї комунікації вважаємо взаємопопуляризацію національних літератур, зокрема, у листах Франка бачимо спробу витворення певного літературного канону тогочасної української літератури, взаєморецепцію творчості та суспільний поступ інтелігенції.

Література:

1. Вашків Л. Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі / Л. Вашків. – Тернопіль, 1998. – 134 с.
2. Возняк М. Еліза Ожешко та Іван Франко у взаємному листуванні // З життя і творчості І. Франка / М. Возняк. – К., 1955. – С. 111-136.
3. Коцюбинська М. "Зафіксоване й нетлінне". Роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. – К., 2001. – 299 с.
4. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-50-х років ХХ ст. / В. І. Кузьменко. – К., 1998. – С. 29; 306.
5. Ляхова Ж. Теоретичні питання дослідження епістолярію українського письменства // Третій Міжнародний конгрес україністів / Ж. Ляхова. – Харків, 1996. – Том : Літературознавство. – С. 85-91.
6. Мазоха Г. С. Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини ХХ століття : автореф. на здобуття наук. ступеня д. філол. наук : за спеціальністю : 10. 01. 01 – українська література / Г. С. Мазоха. – К., 2007. – 36 с.
7. Назарук М. Й. Українська епістолярна проза кінця ХVІ – поч. ХVІІ ст. : дисертація на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / М. Й. Назарук. – К., 1994. – 192 с.
8. Спатар І. "Слово про Елізу Ожешко", або до проблеми взаємозв'язків Елізи Ожешко з українськими письменниками // Вісник Прикарпатського університету. Філологія (літературознавство) / І. Спатар. – Випуск ХVІІ –ХVІІІ. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 182-187.
9. Франко І. Твори: в 20 т. : Вибрані листи / І. Франко. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1956. – Т. 20. – 809 с.
10. Шерех Ю. Третя сторожа : Література, мистецтво, ідеологія / Ю. Шерех. – К. : Дніпро, 1993. – 347 с.